

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 19 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2019

ARAŐTIRMA
Research

Mecâz Problemi Olarak Alâka: Antâkî'nin el-'Alâka'sı Bağlamında Bir Bakış

Murat Tala

Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
mtala70@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-6661-3526>

Geliş Tarihi / Received: 14.10.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 27.12.2019

Öz

Belâgat ilmi anlam, yorum ve gösterge meseleleri etrafında gerçekleşen tartişmalarından birçoğuna ortak zemin hazırlar. Bu tartişmalardan bazıları alâka [relation - relationship - link] meselesi üzerinde gerçekleşir. Alâka, cümle içerisinde bir sözcüğe yüklenen anlam ile o sözcüğün hakikat anlamı arasındaki bağlantıdır. Mecâzlar bir karine ve sözcüğün hakikat anlamı ile mecâz anlamı arasında bağlantı sağlayacak bir alâka olmadan kurulamaz. Mecâzların alâkaları, iletişimde anlama ve yorumlama sürecini etkileyen en temel faktörlerden sayılır. Belâgat ve usûl-i fikh âlimlerinin alâka meselesine bakışları benzerlik arz eder. Ancak alâkaları belirleme ve kategorize etme faaliyetleri neticesinde genel olarak iki yaklaşıma ortaya çıkar. Bunlar "bütünlüycü yaklaşım" (temel/üst alâkalar) ve "tafsil edici yaklaşım" (genel alâkalar) şeklinde nitelenebilir. Bazı âlimlerin, mecâzların alâkalarını iki, beş ve dokuz gibi sayılara indirgemelerinin amacı, alâka meselesini kavramayı kolaylaştırmak ve alâkalar arası geçişkenliğe dayalı kapsam ilişkisini ortaya koymaktır. Mecâzların alâkaları hakkında yapılan tartişmalar, belagat kitaplarının mecâz ve istiâre bahislerinde işlenir. Ayrıca usûl-i fikh kitaplarının lafız bahislerinde de meseleye yer verilir. Lügavî mecâzların alâkaları konusunda sistematik bazı eserler de yazılmıştır. Söz konusu eserler arasında Mahmud el-Antâkî'nin el-'Alâka adlı eseri öne çıkar.

Bu araştırma lügavî mecâzların alâkaları üzerine eğilir. Alâka konusunda yazılan eserlerin, alâka konusuna bakışlarını nicel ve nitel olarak değerlendirir. Araştırma öncelikle mecâz, mecâz-ı mürsel, alâka ve karine meselelerine açıklık getirir. Sonra Mahmûd el-Antâkî ve eserleri hakkında açıklama yapar. Bununla beraber Antâkî'nin el-Alâka adlı eserine yakından bakar. Araştırma bu bağlamda el-Alâka adlı eserin şerhleri ve bu şerhler üzerine yazılan hâşiyeler hakkında açıklamalar yapar. Daha sonra Antâkî'nin el-Alâka'da zikrettiği alâkaları ele alır. Araştırma, Antâkî'nin ele aldığı alâkaları iki kısımda değerlendirir: Bütünlüycü yaklaşıma göre ortaya konan alâkalar (temel/üst alâkalar) ve tafsil edici yaklaşıma göre ortaya konan alâkalar (genel alâkalar). Araştırma Antâkî'nin zikrettiği alâkaları, diğer bazı eserlerde yer alan alâkalarla karşılaştırır ve alâka faktörünün mecâzların anlaşılmasındaki etkisini ortaya koymaya çalışır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Mecâz, Alâka, Dilbilim, Anlambilim.

The Concept of 'Alâqah As a Problem of Metaphor: A Glance from the Perspective of 'Antâqî's al-'Alâqah

The science of Arabic eloquence (belâghah) lays the ground for many of the debates that take place over such issues as meaning, interpretation and referent. Some of these debates occur over the issue of 'alâqah, that is relationship or link. The 'alâqah is the connection between the connotation and denotation of a word, that is, between its lexical and contextual meaning. The metaphors (majâz) are not set up without the 'alâqah that establishes a connection between the literal and metaphorical sense of a word. The 'alâqahs of metaphors are regarded as one of the most important factors that impact the process of understanding and

interpretation in communication. The scholars of Arabic eloquence and Islamic legal theoreticians (*uṣūl al-fiqh*) share a similar approach to the matter of 'alāqah. Yet, there appear two different approaches as a result of the endeavors to determine and categorize the 'alāqahs. One may categorize them as "integrative approach" (basic/upper 'alāqahs) and "divisive 'alāqahs" (general 'alāqahs). The reason why some scholars limited the 'alāqahs of metaphors with such numbers as two, five and nine is to facilitate the comprehension of the subject of 'alāqah, setting forth the relationship of scope that relies on the transitivity between the 'alāqahs. Those debates over the 'alāqahs of metaphors are treated in the chapters of metaphor and figure of speech. The issue is also covered in the discussions of Arabic Islamic legal literature about the wording (*alfāz*). Some systematic works are written about the lingual metaphors. Of such eminent works, one should mention *al-'Alāqah* by *Maḥmūd al-Antāqī*.

This study is intended to focus on the 'alāqahs of the lingual metaphors, attempting at quantitatively and qualitatively assessing the approach of the 'alāqah literature to the subject-matter of 'alāqah. The study first clarifies such subjects as metaphor, metonym, 'alāqah and contextual link (*qarīnah*). Afterwards, it provides information about *Maḥmūd al-Antāqī* and his works, focusing on his *al-'Alāqah* in particular. It elaborates upon the commentaries and annotations that are written upon the *al-'Alāqah*. And then it addresses the 'alāqahs mentioned in this work, assessing them in two categories: basic or upper 'alāqahs that are identified on the basis of "integrative approach" and general 'alāqahs that are determined on the basis of "divisive 'alāqahs". It compares the 'alāqahs cited by *al-Antāqī* with those occurring in some other works of the same genre, setting forth the impact that the factor of 'alāqah has on the comprehension of metaphors.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, *Madjāz*, 'Alāqah, Linguistics, Relevance.

Atf / Cite as

Tala, Murat. "Mecâz Problemi Olarak Alâka: Antâki'nin el-'Alâka'sı Bağlamında Bir Bakış". *Marife* 19/2 (2019): 661-680.
<https://doi.org/10.33420/marife.632707>.

Summary

The science of Arabic eloquence (*belāghah*) lays the ground for many of the debates that take place over such issues as meaning, interpretation and referent. Some of these debates occur over the issue of 'alāqah, that is relationship or link. The 'alāqah is the connection between the connotation and denotation of a word, that is, between its lexical and contextual meaning. The metaphors (*majāz*) are not set up without the 'alāqah that establishes a connection between the literal and metaphorical sense of a word. The 'alāqahs of metaphors are regarded as one of the most important factors that impact the process of understanding and interpretation in communication. The scholars of Arabic eloquence and Islamic legal theoreticians (*uṣūl al-fiqh*) share a similar approach to the matter of 'alāqah. Yet, there appear two different approaches as a result of the endeavors to determine and categorize the 'alāqahs. One may categorize them as "integrative approach" (basic/upper 'alāqahs) and "divisive 'alāqahs" (general 'alāqahs). The reason why some scholars limited the 'alāqahs of metaphors with such numbers as two, five and nine is to facilitate the comprehension of the subject of 'alāqah, setting forth the relationship of scope that relies on the transitivity between the 'alāqahs. Those debates over the 'alāqahs of metaphors are treated in the chapters of metaphor and figure of speech. The issue is also covered in the discussions of Arabic Islamic legal literature about the wording (*alfāz*). Some systematic works are written about the lingual metaphors. Of such eminent works, one should mention *al-'Alāqah* by *Maḥmūd al-Antāqī*.

This study is intended to focus on the 'alāqahs of the lingual metaphors, attempting at quantitatively and qualitatively assessing the approach of the 'alāqah literature to the subject-matter of 'alāqah. The study first clarifies such subjects as metaphor, metonym, 'alāqah and contextual link (*qarīnah*). Afterwards, it provides information about *Maḥmūd al-Antāqī* and his works, focusing on his *al-'Alāqah* in particular. It elaborates upon the commentaries and annotations that are written upon the *al-'Alāqah*. And then it addresses the 'alāqahs mentioned in this work, assessing them in two categories: basic or upper 'alāqahs that are identified on the basis of "integrative approach" and general 'alāqahs that are determined on the basis of "divisive 'alāqahs". It compares the 'alāqahs cited by *al-Antāqī* with those occurring in some other works of the same genre, setting forth the impact that the factor of 'alāqah has on the comprehension of metaphors.

Through his *al-'Alāqah*, *Maḥmūd al-Antāqī* contributes to the comprehension and renewal of the tradition, of which he is a representative. The main issue for the tradition, to which this work belongs,

is the ways of expression that have been used in Arabic eloquence and communication. For al-Antâqî, there are three ways of expression: reality, metaphor and allegory. The work examines its subject-matter by focusing on such issues as reality, metaphor, lingual metaphors, the question of 'alâqah, metonym and allegory. The grounds in which the question of 'alâqah is discussed is the lingual metaphors.

The 'alâqahs of metaphors cannot be limited with a certain number, but some numbers are mentioned regarding this issue. According to the integrative approach, the 'alâqahs of metaphors are as the following: 1) mushâbahah / resemblance, 2) kawñ / generation, 3) awwal / prior, 4) isti'dâd / potential, 5) hulûl / arrival, 6) juz'iyyah / partiality, 7) kulliyah / wholeness, 8) sababiyyah / being cause, 9) shart'iyyah / conditionality.

According to the divisive approach, the 'alâqahs of metaphors are as the following: 1) mushâbahah / resemblance, 2) maşdariyyah / being the source of something, 3) mazhariyyah / being the locus of manifestation for something, 4) mujâwarah / proximity and vicinity, 5) juz'iyyah / partiality, 6) kulliyah / wholeness, 7) sababiyyah / being cause, 8) musabbabiyyah / being effect, 9) kawñ-i sâbiq / be(com)ing prior, 10) kawñ-i lâhiq / be(com)ing posterior, 11) mahalliyyah / being a place to something and setting in something, 12) ḥalliyyah / being and existing somewhere, 13) âliyyah / being a tool, 14) iṭlâq / being absolute, absoluteness, 15) taqyid / limitedness, 16) 'umûm / being general / generality, 17) khuşûs / particularity, specificity 18) quwwah / power of substituting for something, 19) lâzimiyyah / necessity, 20) malzûmiyyah / inseparableness, 21) 'iliyyah / being a cause, 22) ma'lûliyyah / being an effect, 23) muta'alliqiyyah / being the subject of a relation, 24) muta'allaqiyyah / being the object of a relation, 25) shart'iyyah / being the condition of something, 26) mashrûṭiyyah / being conditional, 27) dâliyyah / being the subject of indication, 28) madlûliyyah / being the object of indication, 29) taḥadd / being contradictory, 30) using a definite word to designate an indefinite meaning, 31) using an indefinite word to designate a definite meaning, 32) using an indefinite word to mean a general meaning in a positive sentence, 33) omitting the determined element in a possessive construction, 34) omitting the determinant element in a possessive construction, 35) omitting some elements other than the determinant and the determined, 36) adding a word.

Giriş

"Varlığı anlamlandırmada kullandıkları malzemenin tamamı [söz varlığı] dillerin sözlüklerini oluşturur. Asıl biçim birimlerinin bağlı biçim birimleri haline gelmesine dilbilgiselleşme [grammatication] denir. Burada sözlük birimleri, sözlükteki bir bilginin adı olmaktan uzaklaşarak geniş ve genel bir bilginin adı olarak, sözlükten çıkıp dilbilgisel bir öge haline gelirler ancak, burada tam bir anlam boşalmasından çok bir anlam genişlemesi vardır. Kapsamı genişleyen üst anlam belirsizleşen anlamdır. Geniş anlam, geniş bilgi demektir. Zamir ve son çekim edatlarının anlamları bu yüzden geniştir."¹ Kısaca sözcüklerin vaz oldukları anlamdan uzaklaşarak yeni anlam kazanmalarında, anlamlarının genişleyip daralması gibi hususlarda en belirleyici unsurların başında dilin kullanım özellikleri, mütekellimin kullanımı ve bağlam dikkat çeker.

Abdülkâhir el-Cürcânî'ye göre kast edilen anlama ulaştırma açısından söz iki kısımdır. Birincisinde amaca sadece lafızların delaletiyle ulaştırır. Örnek: زَيْدٌ خَرَجَ "Zeyd çıktı" denildiğinde Zeyd'in çıktığı haber verilmiş olur. İkincisinde amaca sadece lafzın delaletiyle ulaşılmaz. Bilakis lafız, delâlet ettiği anlama işaret eder. Sonra ikinci bir delâlet daha bulunur. Kinâye, isti'âre ve temsilde bu durum söz konusudur. Mesela, طَوِيلُ الْكَيْفِ "tenceresinin külü çok", طَوِيلُ الْكَيْفِ "omuz kemeri / kılıç bağı uzun"

¹ Bk. Günay Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013), 479.

ve تَوُّمُ الضُّحَى "kuşluk vakti çok uyuyan" gibi ifadelerdeki amaç sadece lafızların delaletiyle anlaşılmaz. Ancak lafız zâhirinin gerektirdiği anlama delalet eder. Daha sonra işiten/muhatap, mütekellimin [senin] kast ettiği anlamı istidlâl yoluyla akleder. كَثِيرُ زَمَادِ الْقَدْرِ ifadesi misafirin çokluğuna ve cömertliğe, طَوِيلُ النَّجَاةِ ifadesi boyun uzunluğuna, تَوُّمُ الضُّحَى ifadesi ise kişinin rahat yaşadığına ve kendisine hizmet edildiğine delâlet eder. Aynı şekilde "Bir aslan gördüm" cümlesinde "hâl", ifadenin aslana delâlet etmediğini ve onunla benzetme kast edildiğini gösterir. Bu durumda [müşebbehin] cesaret bakımından aslandan ayırt edilemeyecek kadar cesur olduğu hususunda mübalağa kast edilir.²

Kısaca benzetme ve mecâz Arap edebiyatında çok kullanılan bir anlatım şeklidir.³

Şimdi mecâz-ı mürsel, Antâkî ve *el-'Alâka* adlı eseri, *el-'Alâka*'nın şerhleri hakkında açıklama yapılacaktır. Antâkî'nin *el-'Alâka* adlı eserinde zikredilen alâka çeşitleri toplu olarak ele alınacaktır. Daha sonra önce gelen belâgat ve usûl-i fikhî âlimlerinin zikrettikleri alâkalar hakkında açıklama ve değerlendirme yapılacaktır.

1. Mecâz Ve Mecaz-ı Mürsel Meselesi

Sözün hakikat ve mecâz alâmı vardır. Bu ikisi birbirinden farklıdır.⁴ Mecâz, bir ilgi [alâka] ve karîne ile gerçek anlamı dışında kullanılan kelime veya terkihi ifade eden belâgat terimi⁵ olarak kullanılır. Yine mecâz bir şeye ona ait olmayan bir şeyi ispat etmektir.⁶ Buna göre mecazın tanımı; 'Hakikat manası ile nakledilecek mana arasında bulunması gereken bir alâka ve hakikat anlamının kastedilmesine engel olan bir karinenin bulunması halinde ortak bir iletişim dilinde konulduğu anlamının dışında kullanılan lafız' şeklinde belirginleşir. Tanımdaki 'ortak iletişim dili' ifadesinden maksat lügat, örf veya din dillerinden biridir."⁷

Mecâz lügavî ve akîl olmak üzere ikiye ayrılır. Lügavî mecâzlar ise istiâre ve diğerleri olmak üzere bazı kısımlara yararılır.⁸ Bununla beraber mecâzın lügavî, şerî ve örfî olmak üzere diğer bazı çeşitlerine de işaret edilir.⁹

Bir ifadenin mecâz olduğundan bahsedebilmek için, aynı anda bir karine ve alâka gereklidir. Başka bir ifadeyle, sözün vaz' olduğu anlamın dışında kullanıldığını gösteren karineye ek olarak bir de mecâz anlam ile sözcüğün vaz' olduğu hakiki anlam arasında bağ kuracak bir alâka bulunmalıdır. Mecâzın alâkası benzerlik

² Bk. Abdulkâhir b. Abderrâhmân b. Muhammed el-Cürcânî, *Delâilu'l-i'câz*, nşr. Ebû Fihri Mahmûd Muhammed Şâkir (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1984), 66, 262.

³ Bk. Kemâluddîn Muhammed b. Mûsâ ed-Demîrî, *el-Maksadu'l-etem şerhi Lâmiyyeti'l-acem*, nşr. Abbâs Fahrî Mirân - Abbâs Hânî Cîrâh (Ammân: Dâru'r-rıdvân li'n-neşr ve't-tevzî', 2012), 103.

⁴ Abdulkâhir b. Abderrâhmân b. Muhammed el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâga*, nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir (Cidde: Dâru'l-medenî, t.y.), 350-351.

⁵ İsmail Durmuş, "Mecâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 217.

⁶ Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu iştilâhâti'l-fünûn ve'l-ûlûm*, nşr. Refik el-Acem - Ali Dehrûc v.dğr. (Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996), 1: 165-166.

⁷ Durmuş, "Mecâz", 28: 218.

⁸ Abdulkâhir el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâga*, 408.

⁹ Mahmûd Hasen, *Hâşiyetü Mahmud Hasen ['alâ Muhtasarî'l-me'ânî] -Tefâtânî'nin Muhtasarû'l-Me'ânî* adlı eserinin hâmişinde basılmıştır. (Karachi - Pakistan: el-Büşrâ - Cemiyetü'l-Büşrâ el-Hayriyye li'l-hademâti'l-insânîyye ve'l-hayriyye, 2016), 2: 94-95.

[müşâbehah] alâkası ise istiâre olur. Kısaca istiârenin alâkası benzerlik alâkasıdır.¹⁰ Eğer mecâzın alâkası benzerlik değil de başka bir alâka ise söz konusu mecaz, mecâz-ı mürsel olur.¹¹

Mecâz-ı mürsel, benzerlik dışındaki bir ilişki dolayısıyla gerçek anlamının dışında kullanılan ve gerçek anlamda kullanılmaya engel bir durumu bulunan söz şeklinde açıklanır. Mecâz-ı mürsel, istiâreyle birlikte dilde ve edebiyatta sık kullanılan iki büyük mecâz türünden biridir. Mecâz-ı Mürsel terimine Türkçe karşılık olarak "ad aktarması, ad değişimi ve düz değişme" gibi terimler kullanılır. Ancak bunlar mecâz-ı mürsel ifadesi kadar yaygınlık kazanmaz.¹²

1.1. Karîne

Kastını göstermek için mütekellimin koyduğu şey; başka bir ifadeyle, bir sözcükten muradın ne olduğunu gösteren ve cümlede zikredilmeyen unsurun ne olduğuna işaret eden şey karine olarak adlandırılır.¹³ Buna göre mecâzda gerçek anlamın kastedilmesine engel olan ipucu karinedir. Yine bir sözden neyin kastedildiğini gösteren, bir iş ve meselenin anlaşılıp çözümlenmesine yarayan ipucu da karinedir.¹⁴

Karine bir veya birbiriyle bağlantılı birçok anlamsal özellikten meydana gelebilir.¹⁵ Cümle içinde yer alan bir sözcük veya ifade, kelimenin gerçek anlamda kullanılmasına engel teşkil ederse buna "karine-i lafziyye" denir. Kullanım yerine göre kelime ve ifadenin gerçek anlamının kast edilmesi akıl, örf, durum ve bağlam (konteks) itibariyle imkânsız olabilir. Bunlara da "karine-i akliyye, karine-i örfiyye, karine-i haliyye" adı verilir.¹⁶

1.2. Alâka

'A-L-K [ق-ج-ع] kökünden türeyen *alâka* [relation - relationship - link] sözcüğü anlam ilişkilerini, *'ilâka* kelimesi ise özel durumlar arası ilişkileri ifade ederken kullanılır. Alâka terminolojik olarak Arap dili, usûl-i fıkıh, mantık¹⁷ ve tasavvuf¹⁸ gibi ilimlerde kullanılır.

Mecâzın mutlaka bir alâkası olmalıdır. Arap edebiyatında alâka, kullanım an-

¹⁰ Şems el-İnbâbî, *Takrîrâtü'l-İnbâbî 'alâ Şerhi Sa'diddîn et-Teftâzânî li Telhîsi'l-Miftâh* (Muhafazatu Mısır: Matbaatu's-saâde), 1913, 4: 194; Besyûnî Abdülfettâh Feyyûd, *'İlmü'l-beyân dirâse tahlîliyye li mesâilü'l-beyân* (Kâhire: Müessesetü'l-muhtâr li'n-neşr ve't-tevzî'), 2015), 155.

¹¹ Sa'düddin Mes'ûd b. 'Umer et-Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'ânî*, nşr. İlyas Kaplan (İstanbul: Şifa Yayınevi, 2017), 492-497.

¹² Ö. Faruk Huyugüzel, *Eleştiri Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 301.

¹³ Velîyyüddîn Cârullah, *Mecme'u'l-fevâid 'ala's-şerh ve'l-havâşî'l-müte'allıka bi'l-Ferâid: hâşye 'alâ hâşiyeti 'Isâmeddîn 'alâ'r-Risâleti's-semerkândiyye fi'l-isti'âra*, Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, nr. 1854, 24a.

¹⁴ Durmuş, "Mecâz", 28: 218.

¹⁵ Ebû Yâkub Yûsuf b. Ebîbekr b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, nşr. Nu'aym Zerzûr (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1987), 375-376.

¹⁶ Durmuş, "Mecâz", 28: 218.

¹⁷ Tehânevî, *Keşşâfu iştilâhîti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 2: 1205-1206.

¹⁸ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, "Alâka", erişim: 24 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/alaka>.

lamı [müstamel anlam] ile mevzûun leh olan anlam [hakikat anlam] arasındaki bağlantıdır.¹⁹ Kısaca bir kelimeyi mecâz anlamda kullanırken dayanılan sebebe alâka denir.²⁰ Mecâzın alâkası cümle içerisinde bir sözcüğe yüklenen anlam [kullanılan anlam –müstamel anlam] ile o sözcüğün vaz' olduğu anlam [muvzûun leh] arasındaki bağlantıyı ifade etmek için kullanılır. Kısaca alâka, mecâz anlam ile hakikat anlam arasındaki bağ ve irtibat şeklinde açıklanabilir. Ancak burada mecâz anlamın hakiki anlamla ilişkili olması komşuluk vb. bir durumdaki bağlantıdan daha geneldir.²¹ Buna göre alâka, müşebbeh, müşebbeh bih, benzetme yönü ve benzetme edatı unsurlarıyla kurulan teşbihteki²² vech-i şebehten farklıdır.

Kısaca, bir mecâz beş temel unsurdan oluşur: Mecâz olarak kullanılan kelime (terkip), gerçek anlam, mecâz anlam, alâka ve mani' karine. Mecâzın gerçekleşebilmesi için hakiki anlamdan mecaz anlama nakil ve ikisi arasında alâka [münasebet / ittisâl / ilinti] şarttır. Alâkanın bir benzerlik olması halinde bu mecâza "istiare", benzerlikten başka bir alâka söz konusu ise "mecaz-ı mürsel" denir. İstiaredeki alâkaya "manevi ittisal", mecâz-ı mürseldekine "sûri ittisal" adı verilir.²³

2. Antâkî ve *el-'Alâka* Adlı Eseri

Mahmûd el-Antâkî (ö. 1160/1747) hakkında ayrıntılı bilgiye rastlayamadık. Biyografisine yer veren sınırlı sayıda kaynakta zikredilen birkaç satırlık bilgiden hareketle, onun Antakyalı olduğu, daha sonra Halep'e yerleşip orada ders verdiği anlaşılmaktadır.²⁴

Kaynaklar Mahmud el-Antâkî'ye *Risâletü'l-istiâre* adlı bir eser nispet eder.²⁵ Bu eser *el-'Alâka* diye bilinir. Eser genel olarak hakikat, mecâz, mecâzın alâkaları, mecâz-ı mürselin alâkaları, istiâre ve kinâye konularını içerir.²⁶

3. *el-'Alâka* Adlı Eserin Şerhleri

Antâkî'nin *el-'Alâka* adlı eseri üzerine birçok şerh yazılmıştır. Söz konusu şerhlerden bazıları şunlardır.

¹⁹ Sa'düddin Mes'ûd b. 'Umer et-Teftâzânî, *Telvîh* (İstanbul: Makteb-i Sanâyi Matbaası, 1310), 1: 140.

²⁰ Durmuş, "Mecâz", 28: 217.

²¹ Tehânevî, *Keşşâfu işlâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 2: 1206.

²² Celâleddin Muhammed b. Abdîrrahman el-Hatîb el-Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*, nşr. İlyas Kaplan (İstanbul: Şîfa Yayınevi, 2017), 253-254.

²³ Durmuş, "Mecâz", 28: 218. İstiarenin anlaşılabilmesi için bir alâka ve karine gereklidir. İstiarenin alâkası benzerlik [müşâbehet] alâkasıdır. Bk. İnbâbî, *Takrîrâtü'l-İnbâbî*, 4: 194; Tâhir-ül Mevlvî, *Edebiyat Lüğati*, nşr. Kemal Edib Kürkçüoğlu (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994), 71; Feyyûd, *İlmü'l-beyân*, 155.

²⁴ Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfi'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'arabî, t.y.), 1: 558.

²⁵ Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, 1: 558; Esmâ Hımsî, *Fehresü mahtûtâtü Dâri'l-Kutubi'z-Zâhiriyye: 'Ulûmi'l-lügati'l-'arabiyye el-lüğa, el-belâğa, el-'arûz, es-sarf* (Dımeşk: Mecmai'l-lügati'l-'arabiyye, 1973), 1: 193-194; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn terâcimî musanifi'l-kutubi'l-'arabiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1993), 3: 815.

²⁶ Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, 1: 558. Bk. Mahmûd el-Antâkî, *el-'Alâka* (İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1322/1905), 2-15.

3.1. *Şerhu risâleti'l-'Alaka*

Halil Fâiz Efendi (ö. 1134/1721) tarafından yazılmıştır.²⁷

3.2. *Şerhu'l-'Alâka li'l-Antâkî*

Bekir b. Ahmed el-Menteşevî el-Muğlâvî –Musannifek- (ö. 1149/1737 senesinden sonra) tarafından yazılmıştır. Menteşevî'in bu kitabı Antâkî'nin *el-'Alâka* adlı eserinin ilk şerhlerindedir. Menteşevî *Şerhu'l-'Alâka*'sını 1149/1736 senesinin Muharrem ayının başlarında tamamlamıştır.²⁸ Eser basılmıştır.²⁹

Bu eserin, Fatih dönemi âlimlerinden Şeyh Ali Musannifek el-Herevî el-Bistâmî eş-Şahrûdî'ye (ö. 875/1470) nispeti isabetli değildir.

3.3. *Şerhu'l-isti'âre li'l-Antâkî*

Bu eser İbn Karatepeli künyesiyle meşhur Hüseyin b. Mustafa el-Aydîni (ö. 1191/1777) tarafından yazılmıştır.³⁰ Müellif eserini 1164 senesinde tamamlamıştır.³¹

Karatepeli'nin *Şerhu'l-isti'âre* adlı eseri üzerine yazılan hâşiyelerden bazı şunlardır:

3. 3. 1. *Hâşiye-i Cedîde 'ala şerhi Karatepeli 'ale'l-'Alâka*

Adalı Muhammed b. Osman Hilmi el-Adapazarî (ö. 1278/1861) tarafından yazılmıştır. Yazar eserini mübtediler için yazmıştır.³² 1257/1841 senesinde tamamlanan eser,³³ 1273/1857 senesinde İstanbul'da basılmıştır.³⁴

3. 3. 2. *Hâşiye 'ale'ş-şerhi'l-cedîd 'ale'l-'Alâka*

Hüseyin Necmüddîn b. Sâdık tarafından yazılmıştır. 1325/1907 senesinde Mahmud Bey Matbaası'nda basılmıştır.³⁵

3. 3. 3. *Hâşiye 'alâ şerhi'l-'Alâka li'Karatepeli*

Süleymân Vehbî b. Abdillâh el-Kırkağâcî (ö. 1268/1851) tarafından yazılmıştır. Eserin birçok nüshası günümüze ulaşmıştır.³⁶

²⁷ Bk. Veliyüddin Efendi, nr. 2332 vr. 26b-35b; Veliyüddin Efendi, nr. 2864 vr. 95b-100a.

²⁸ Bekir b. Ahmed el-Menteşevî Musannifek, *Şerhu'l-'Alâka* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1289/1872), 45.

²⁹ Diğer baskıları için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, nr. 1800 (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1302/1884); Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 3531 (İstanbul: Mekteb-i Sanayi Matbaası, 1313/1896); Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 3530 (Sahafiye-i Osmaniye Matbaası, 1319/1901).

³⁰ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-'ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1951-55), 1: 337.

³¹ Bk. Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 1953 vr. 68-87; Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi, nr. 5393 (7 varak); Beyazid Kütüphanesi, Beyazid, nr. 8029 vr. 45-42.

³² Bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizade, nr. 544, 2.

³³ Bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizade, nr. 544, 240.

³⁴ Bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizade, nr. 544, 240.

³⁵ Bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, nr. 1423, M-07.

³⁶ Bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 1324, 1b. Altmış bir varaktan oluşan bu nüsha (1-b-61b) 1263 tarihinde yazılmış ve 1266 senesinde muhaşşinin nüshasına mukabele edilmiştir.

3. 4. *Şerhu'l-'Alâka*

Üryânizâde Seyyid Hâfız Efendî Sirozî (ö. 1269/1852) tarafından yazılmıştır. Eser İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de 1269/1852 senesinde basılmıştır.³⁷

Seyyid Hâfız Efendî'nin *Şerhu'l-'Alâka*'sı üzerine, Şevket Mustafa Efendi *Ta'lîka 'alâ Şerhi Hafız Seyyid 'ale'l-'Alâka* isimli bir hâşiye kaleme almıştır.³⁸ Ermenekli Süleyman Sırrı (1851-1931) tarafından *Hulâsatu'l-efkâr 'alâ şerhi'l-'Alâka* adlı bir hâşiye kaleme alınmıştır.³⁹

Son tahlilde Antâkî'nin *el-'Alâka*'sı ve onun üzerine yapılan şerh, hâşiye ve tercüme çalışmaları çerçevesinde daha birçok eser vardır. Bu hususta Sobiçeli Mehmed Efendî'nin (ö. 1161/1748) *Mefhûmu'l-'Alâka*⁴⁰, Kalbasânî'nin (ö. 1184/1771 tarihiden sora) *Şerhu Risâleti'l-'Alâka*⁴¹, Hüseyin Efendi Zeynizâde'nin (ö. 1172/1759) *Şerhu'l-'Alâka*⁴², Karabozânî'nin (ö. 1219/1804 tarihiden sonra) *Şerhu'l-'Alâka*⁴³ ve Ali Yekta Efendî'nin (ö. 1328/1910) *Hâşiyetü'l-'Alâka*⁴⁴ adlı eserlerini zikretmek mümkündür.

4. Antâkî'nin *El-'Alâka* Adlı Eserinde Alâkalar

Antâkî lügavî mecâzın alâkalarının adedi konusunda yirmi sekiz sayısını vererek bir tespitte bulunur. Ancak söz konusu alâkaların usul âlimlerinin yaptığına benzer şekilde dokuz alâka çatısı altında ele alınabileceğini vurgular.⁴⁵ Buradan hareketle Antâkî'nin zikrettiği yirmi sekiz alâkayı “genel alâkalar”, dokuz alâkayı ise “temel/üst alâkalar” şeklinde ele almak mümkündür. Burada genel alâkalar üzerinde durulacak olup temel/üst alâkalar konusu değerlendirme kısmında irdelenecektir.

el-'Alâka'nın şârihlerinden Seyyid Hâfız Efendî'ye göre ilme yeni başlayan kimseye (mübtedi) layık olan şey, bu alâkaları musannif Antâkî'nin zikrettiği şekliyle tafsilatlıca öğrenmesidir. Yine ilimde ilerlemiş kimseye (müntehi) layık olan ise alâkaları birbirlerinin kapsamına dâhil oluşlarına göre öğrenmesidir.⁴⁶

Antâkî'nin *el-'Alâka*'da zikrettiği yirmi sekiz alâkanın hepsi lügavî mecâzların alâkalarıdır. Bunlardan “müşâbehet” istiârenin, diğer yirmi yedi alâka ise mecâz-ı mürselin alâkalarıdır.⁴⁷

Antâkî'nin mecâz-ı mürsel ile ilgili olarak saydığı alâkalar şunlardır.

1-Masdariyet [bir şeyin çıkış yeri olmak]: Mevzûun leh olan sözcüğün, mecâz

³⁷ Bk. Seyyid Hâfız Efendi, *Şerhu'l-'Alâka*, 127.

³⁸ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 1: 339.

³⁹ Bk. Süleyman Sırrı –Ermenekli, *Hulâsatu'l-efkâr 'alâ şerhi'l-'Alâka* (İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1305/1887), 116.

⁴⁰ Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 5885.

⁴¹ Bk. Muhammed b. Şeyh Mustafa el-Kalbasânî, *Şerhu Risâleti'l-'Alâka*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3022, vr. 1.

⁴² Hüseyin Efendi Zeynizâde, *Şerhu'l-'Alâka*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizade, nr. 556, vr. 35b.

⁴³ Muhammed b. Mahmûd el-Karabozânî, *Şerhu'l-'Alâka*, Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, nr. 3851, vr. 23b-65b.

⁴⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2: 60.

⁴⁵ Antâkî, *el-'Alâka*, 8.

⁴⁶ Seyyid Hâfız, *Şerhu'l-'Alâka*, 54.

⁴⁷ Bk. Antâkî, *el-'Alâka*, 8.

anlamın kaynağı [masdar] olmasıdır. Başka bir ifadeyle mevzûun leh olarak kullanılan sözcüğün, mecâz alâka'nın çıkış yeri olmasıdır.⁴⁸

Örnek:

أَعْبَتَنِي يَدُ فَلَانٍ “Falân kimsenin eli –nimeti- hoşuma gitti.”

Bu cümlede kullanılan “el” sözcüğü “nimet” anlamında kullanılmıştır. “El” sözcüğü konusunu nimetin “çıkış yeri” olduğundan dolayı buradaki mecaz-ı mürselin alâkası masdariyettir.⁴⁹

2-Mazhariyet [bir şeyin ortaya çıkma ve görünme yeri olmak]: Mevzûun leh-in, mecâz anlamın görüldüğü yer olmasıdır.⁵⁰

Örnek:

يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ “Allah'ın eli [kudreti] onların elleri üzerindedir.” [Fetih, 48/10]⁵¹.

Yukarıdaki ayette mevzûun leh olan “el” sözcüğüyle “güç, kudret” anlamı kast edilmiştir. Burada mecaz-ı mürselin alâkasının mazhariyet olmasının sebebi, gücün vurma, kırma ve alma gibi etkilerinin elde görünür hale gelmesidir.⁵²

3-Mücâveret [yakınlık ve komşuluk]: Mecâz anlamda kullanılan şeyin mevzûun leh olan anlama yakın bulunan bir şey olmasıdır.⁵³

Örnek:

Su taşıyan hayvan [زَاوِيَةً] hakkında kova [كَلْبٌ] anlamının kullanılması durumunda; mevzûun leh olan anlam “hayvan” kelimesi, mecazî anlam ise “kova” sözcüğüdür. Burada mecaz-ı mürselin alâkası mücâverettir. Zira kova, üzerinde su taşıyan hayvanın yakınında bulunan bir şeydir.⁵⁴

4-Cüziyet [parça olma]: Mevzûun leh olan anlamın, mecaz anlamın bir parçası olmasıdır. Bu durumda mecaz anlam hakikat anlamın bütünü [küllü] olur.⁵⁵ Buna göre mecaz anlamın tümel, mevzûun leh olan hakikat anlamın ise tikel bir özelliğe sahip olduğu ifade edilebilir.

Örnek:

“Göz” sözcüğünün öncü birlik [طَلِيْعَةٌ] anlamında kullanılması durumunda alâkası cüziyet olan bir mecaz-ı mürsel meydana gelir.⁵⁶ Zira göz birlikte bulunan kimselerin bir parçasıdır. Yine “Bizi bir göz takip etti” ifadesinde “göz” sözcüğüyle “câsus” anlamı kast edildiğinde⁵⁷ yine benzer bir mecaz-ı mürsel söz konusudur. Çünkü göz câsusun bir parçasıdır.

⁴⁸ Antâkî, *el-'Alâka*, 4.

⁴⁹ Antâkî, *el-'Alâka*, 4.

⁵⁰ Antâkî, *el-'Alâka*, 4.

⁵¹ Bu çalışmada Ayet çevirileri verilirken T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın meâli kullanılmıştır. Bk. *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, hazırlayanlar: Halil Altıntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006).

⁵² Antâkî, *el-'Alâka*, 4-5.

⁵³ Antâkî, *el-'Alâka*, 5.

⁵⁴ Antâkî, *el-'Alâka*, 5.

⁵⁵ Antâkî, *el-'Alâka*, 5.

⁵⁶ Antâkî, *el-'Alâka*, 5.

⁵⁷ Antâkî, *el-'Alâka*, 5.

5-Külliyet [bütünü veya tamamı olma]: Mevzûun leh olan anlamın, mecâz anlamın bütünü olmasıdır.⁵⁸

Örnek:

بُجِعِلُونَ أَصَابِعُهُمْ فِي آذَانِهِمْ “Parmaklarını kulaklarına tıklarlar.” [Bakara, 2/19].

Yukarıdaki ayette zikredilen “parmaklar” sözcüğüyle “parmak uçları” kast edilmiştir. Burada mecâz-ı mürselin alâkası külliyyettir.⁵⁹

6-Sebebiyyet [sebeup olmak]: Bir şeyin başka bir şeyin oluşmasına sebep olmasıdır.⁶⁰

Örnek:

“Yağmur” [غَيْثٌ] sözcüğüyle “bitki” [نَبَاتٌ] anlamının kast edilmesi durumunda alâkası sebebiyyet olan bir mecâz gerçekleşmiş olur. Çünkü yağmur bitkinin çıkış sebebidir.⁶¹

7-Müsebbebiyet [sebebin sonucu olmak]:⁶²

Örnek:

أَمْطَرَتِ السَّمَاءُ نَبَاتًا “Gök bitki yağdırdı.”

Yukarıdaki cümlede kullanılan bitki [نَبَاتٌ] sözcüğüyle yağmur [غَيْثٌ] kast edilmiştir. Cümledeki mecâzın karinesi “yağdırdı” fiilinin “bitki” sözcüğüyle ilişkilendirilmesidir. Burada sebebin sonucu [müsebbeb] zikredilmiş sebep kast edilmiştir. Mecâz-ı mürselin alâkası ise müsebbebiyet/sebebin sonucu olmaktır.⁶³

8-Kevn-i sâbık /kevn-i evvel /i'tibâru mâkân [önce oluş]: Cümleyi hükme bağlama zamanı açısından hükme esas alınan hakikat anlamın zaman bakımından mecâz anlamdan önce gerçekleşmesidir.⁶⁴

Örnek:

وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ “Yetimlere mallarını verin” [Nisâ, 4/2].

Ayette zikredilen yetimler [الْيَتَامَىٰ] sözcüğüyle yetişkin erkekler [رِجَالٌ] kast edilmiştir. Burada hakikat anlamında kullanılan “yetimler” sözcüğü, kendisiyle kast edilen mecâz anlamdan –yetişkin erkeler- daha önce olmuştur.⁶⁵

9-Kevn-i lâhık /i'tibâru mâ seyekûn [sonradan oluş, sonradan bir şeye dönüşmek]: Cümleyi hükme bağlama zamanı açısından; hükme esas alınan hakikat anlamın zaman bakımından mecâz anlamdan önce gerçekleşmiş olmasıdır.⁶⁶

Örnek:

إِنِّي أَنزَلْتُ عَلَيْكَ الْغَيْثَ “(Rüyada) kendimi şarap sıkarken görüyorum” [Yusuf, 12/36].

⁵⁸ Antâkî, *el-'Alâka*, 5.

⁵⁹ Antâkî, *el-'Alâka*, 5.

⁶⁰ Antâkî, *el-'Alâka*, 5.

⁶¹ Antâkî, *el-'Alâka*, 5.

⁶² Antâkî, *el-'Alâka*, 5.

⁶³ Antâkî, *el-'Alâka*, 5.

⁶⁴ Antâkî, *el-'Alâka*, 5.

⁶⁵ Antâkî, *el-'Alâka*, 5.

⁶⁶ Antâkî, *el-'Alâka*, 5.

Ayette geçen şarap [خَمْرًا] sözcüğü üzerinde bir mecâz-ı mürsel gerçekleşmiştir. Mecâz-ı mürselin alâkası kevn-i lâhıktır. Burada mecâz hükmü, bir şeyin sonradan olacağı şeye/hâle itibar edilerek verilmiştir. Mecâzın karinesi أَغْصِرُ fiilinin, خَمْرًا sözcüğüyle ilişkilendirilmesidir.⁶⁷

10-Mahalliyet [mahal olma - yerleşme]: Mevzûun leh olan anlamın mecâz anlam için mahal olmasıdır.⁶⁸

Örnek:

الْقَرْيَةَ “Köye sor” [Yusuf, 12/82].

Ayette geçen köy [الْقَرْيَةَ] sözcüğü üzerinde bir mecâz-ı mürsel gerçekleşmiştir. Mecâz-ı mürselin alâkası mahalliyettir. Çükü burada köy zikredilmiş, köy halkı kast edilmiştir. Köy sözcüğü onda yaşayanlar açısından bir mahaldir. Mecâzın karine-i mâniyası ise “sor” fiilinin “köy” sözcüğüne yöneltilmiş olmasıdır. Zira köye değil orada yaşayanlara sorulur.⁶⁹

11-Hâlliyet [bir yerde bulunmak /var olmak]: Mevzûun leh olan anlamın mecâz anlamın içinde bulunmasıdır.⁷⁰

Örnek:

فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ “Onlar [yüzleri ağaranlar] Allah'ın rahmeti içindedirler. Onda ebedi kalacaklardır.” [Âl-i İmrân, 3/107].

Ayette geçen rahmet [رَحْمَةً] sözcüğü üzerinde bir mecâz-ı mürsel gerçekleşmiştir. Mecâz-ı mürselin alâkası hâlliyettir. Çünkü mevzûun leh olan “rahmet” anlamı mecâz anlam olan “Cennet” anlamının içinde bulunmaktadır. Mecâzın buradaki karine-i mâniyası zarfiyettir.⁷¹

12-Âliyet [bir şeyin aleti oluş]: Mevzûun leh olan anlamın mecâz anlam için alet olmasıdır.⁷²

Örnek:

وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ “Arkadan gelecekler içinde iyilikle anılmayı bana nasip eyle.” [Şuarâ, 26/84].

Ayette geçen dil [لِسَانَ] sözcüğü üzerinde bir mecâz-ı mürsel gerçekleşmiştir. Mecâz-ı mürselin alâkası âliyettir. Çünkü mevzûun leh olan lisân anlamı, mecâz anlam olan “zikr-i sâdık”ın yapılabilmesinin aletidir.⁷³

13-İtlâk [kayıtsız kullanım]: Mevzûun leh olan anlamın kayıtsız kullanılması ve mecâz anlamda istimal edilen sözcüğün ise mevzûun leh olan anlamda bulunmayan bir kayıtla kayıtlı bulunmasıdır. Ayrıca burada teşbih veya istiâre yapmak kast edilmez.⁷⁴

Örnek:

⁶⁷ Antâkî, *el-'Alâka*, 5-6.

⁶⁸ Antâkî, *el-'Alâka*, 6.

⁶⁹ Antâkî, *el-'Alâka*, 6.

⁷⁰ Antâkî, *el-'Alâka*, 6.

⁷¹ Antâkî, *el-'Alâka*, 6.

⁷² Antâkî, *el-'Alâka*, 6.

⁷³ Antâkî, *el-'Alâka*, 6.

⁷⁴ Antâkî, *el-'Alâka*, 6.

Dudak [الشَّفَّة] sözcüğünün deve dudağı [المشْفَر] anlamında kullanılması durumunda alâkası itlâk olan bir mecâz-ı mürsel söz konusudur.⁷⁵

14-Takyîd [kayıtlı olmak]: Mevzûun leh olan anlamın kayıtlı olması ve mecâz anlamda kullanılan sözcüğün kayıtsız olmasıdır.⁷⁶

Örnek:

Deve dudağı anlamına gelen المشْفَر sözcüğünün kalın ince gibi bazı hususlarla kayıtlandıktan sonra insan dudağı için kullanılması durumunda bir mecâz-ı mürselin varlığından bahsedilebilir. Mecâz-ı mürselin alâkası takyîddir.⁷⁷

15-Umûm [genel olmak]: Mevzûun leh olan anlamın genel olması ve mecâz anlamın ise mevzûun leh olan anlamın cüzlerinden bir cüz olmasıdır. Bu durumu genel anlamın [âmm] zikredilip özel anlamın [hâs] kast edilmesi şeklinde de açıklamak mümkündür.⁷⁸

Örnek:

رَكَيْتُ دَابَّةً صَاهِلَةً “Kişneyen bir hayvana bindim”⁷⁹

Cümlede geçen hayvan [الدَّابَّة] sözcüğünün at [فَرَس] anlamında kullanılmış olmasından dolayı bir mecâz-ı mürsel gerçekleşmiştir. Burada mecâz-ı mürselin alâkası umûmdur. Çünkü genel anlamlı “hayvan” sözcüğü zikredilerek özel anlamlı “at” anlamı kast edilmiştir. Hayvan sözcüğü at sözcüğünü kapsamına almaktadır. Buradaki karine-i mânia ise kişneyen [صَاهِلَةً] sözcüğüdür.⁸⁰

16-Husûs [özel anlamlı olmak]: Mevzûun leh olan anlamın hâs olması ve âmm olan mecâz anlamın cüzlerinden bir cüz olmasıdır.⁸¹

Örnek:

At kelimesinin hayvan anlamında kullanılması durumunda bu tür bir mecâz-ı mürsel söz konusudur.⁸²

17-Kuvvet [yerine geçecek güçte olmak –isti'dâd]: Mecâz anlamın, mevzûun leh olan anlam sayılabilecek kadar güçlü olmasıdır.⁸³

Örnek:

“Sarhoş edici” [مُسْكِر] sözcüğünün “şarap” [خَمْر] anlamında kullanılması durumunda alâkası kuvvet olan bir mecâz-ı mürsel gerçekleşmektedir.⁸⁴

18-Lâzîmiyet [varlığına ihtiyaç duyulmak, ayrılmaz olmak]: Mevzûun leh olan anlamın, mecâz anlama lâzım olmasıdır.⁸⁵

19-Melzûmiyet [ayrılmazlık, bir şeyden ayrılamaz olmak]: Mevzûun leh olan

⁷⁵ Antâkî, *el-'Alâka*, 6.

⁷⁶ Antâkî, *el-'Alâka*, 6.

⁷⁷ Antâkî, *el-'Alâka*, 6 (hâşiye).

⁷⁸ Antâkî, *el-'Alâka*, 6.

⁷⁹ Antâkî, *el-'Alâka*, 6 (yedinci hâşiye).

⁸⁰ Antâkî, *el-'Alâka*, 6 (yedinci hâşiye).

⁸¹ Antâkî, *el-'Alâka*, 6-7.

⁸² Antâkî, *el-'Alâka*, 6-7.

⁸³ Antâkî, *el-'Alâka*, 7.

⁸⁴ Antâkî, *el-'Alâka*, 7.

⁸⁵ Antâkî, *el-'Alâka*, 7.

anlamın, mecâz anlamdan ayrılmaz olmasıdır.⁸⁶

20-İlliyet [müessir olmak /etki sahibi oluş /asıl sebeple ilgili olmak]:
Mevzûun leh olan anlamın mecâz anlamın illeti olmasıdır.⁸⁷

Örnek:

Sıcaklığın içindeki "ateş" vb.⁸⁸ Burada mevzûun leh olan anlam ateştir [نَار].
Mecâz anlam ise sıcaklıktır [حَرَارَةٌ]. Mecâz-ı mürselin alâkası illiyettir.⁸⁹

21-Ma'lûliyet [bir sebepten dolayı meydana gelmiş olmak, müteessir olmak]:
Mevzûun leh olan anlamın mecâz anlamdan müteessir olmasıdır.⁹⁰

Örnek:

Ateşte bulunan sıcaklık vb.⁹¹ Burada mevzûun leh olan anlam sıcaklıktır
[حَرَارَةٌ]. Mecâz anlam ise ateştir [نَار]. Mecâz-ı mürselin alâkası ma'lûliyettir.⁹²

22-Müteallikiyet [ilişkili olmak]: Mevzûun leh olan hakikat anlamın mecâz an-
lama müteallik olmasıdır.⁹³

Örnek:

Vurma eyleminin vuran ve vurulmuş kimseyle irtibatlı olması gibi.⁹⁴ Burada
mecâz-ı mürselin alâkası müteallikiyettir.⁹⁵

23-Müteallakiyet [bağlanılan yer olmak, ilişkili oluş]: Mevzûun leh olan haki-
kat anlamın mecâz anlama müteallak olmasıdır.⁹⁶

Örnek:

Vurma eyleminin vuran ve vurulmuş kimseyle irtibatlı olması ya da tam aksi-
nin gerçekleşmesi gibi.⁹⁷ Burada mecâz-ı mürselin alâkası müteallakiyettir.⁹⁸

24-Şartiyet [şart olmak]: Mevzûun leh olan anlamın mecâz anlam için şart ol-
masıdır.⁹⁹

Örnek:

“Allah imanınızı -namazınızı- asla zayi edecek değildir.”
[Bakara, 2/143].

Yukarıdaki ayette geçen imân [إِيمَان] sözcüğü üzerinde bir mecâz-ı mürsel ger-
çekleşmiştir. Burada mevzûun leh olan hakikat anlamı imândır. Mecâz anlam ise na-
mazdır [صَلَاة]. Mecâz-ı mürselin alâkası şartiyettir.¹⁰⁰

⁸⁶ Antâkî, *el-'Alâka*, 7.

⁸⁷ Antâkî, *el-'Alâka*, 7.

⁸⁸ Antâkî, *el-'Alâka*, 7.

⁸⁹ Antâkî, *el-'Alâka*, 7.

⁹⁰ Antâkî, *el-'Alâka*, 7.

⁹¹ Antâkî, *el-'Alâka*, 7.

⁹² Antâkî, *el-'Alâka*, 7.

⁹³ Antâkî, *el-'Alâka*, 7.

⁹⁴ Antâkî, *el-'Alâka*, 7.

⁹⁵ Antâkî, *el-'Alâka*, 7.

⁹⁶ Antâkî, *el-'Alâka*, 7.

⁹⁷ Antâkî, *el-'Alâka*, 7.

⁹⁸ Antâkî, *el-'Alâka*, 7.

⁹⁹ Antâkî, *el-'Alâka*, 7.

¹⁰⁰ Antâkî, *el-'Alâka*, 7.

25-Meşrûtiyet [şart koşulmuş olmak]: Mecâz anlamın mevzûun leh olan anlam için şart olmasıdır.¹⁰¹

Örnek:

قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ (42) مَا سَأَلَكُمْ فِي سَعَرَ “Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir? Dediler ki: Biz iman edenlerden değildik” [Müddessir, 74/42-43].

Yukarıdaki ayette geçen “namaz kılanlar” [الْمُصَلِّينَ] sözcüğü üzerinde bir mecâz-ı mürsel gerçekleşmiştir. Mecâz-ı mürselin alâkası meşrutiyettir. Çünkü meşrût [صَلَاةً] zikredilmiş ve şart [إِيمَانٍ] kast edilmiştir. Buradaki mecâzın karinesi ayet-teki hitabın kâfirlere yönelik olmasıdır.¹⁰²

26-Dâlliyet [gösteren olmak /delâlet eden olmak]: Mevzûun leh olan anlamın, mecâz anlam için gösteren olmasıdır.¹⁰³

Örnek:

فَهَيْتُ الْأَلْفَاظَ “Sözcükleri [manaları] anladım.”

Burada الْأَلْفَاظَ [sözcükler] ifadesi üzerinde bir mecâz-ı mürsel vardır. Mecâz-ı mürselin alâkası dâlliyettir. Karine ise anladım [فَهَيْتُ] ifadesidir.¹⁰⁴

27-Medlûliyet [gösterilen olmak /delâlet edilen olmak]: Mevzûun leh olan anlamın, mecâz anlam için gösterilen olmasıdır.¹⁰⁵

Örnek:

قَرَأْتُ الْمَعَانِي “Anlamaları okudum.”

Yukarıdaki cümlede الْمَعَانِي [anlamalar] sözcüğü üzerinde bir mecâz-ı mürsel vardır. Mecâz-ı mürselin alâkası medlûliyettir.¹⁰⁶

5. Lügavî Mecâzın Alâkaları Hakkında Bir Değerlendirme

Antâkî ve diğer bazı âlimlerin –özellikle de usûl alimlerinin- zikrettikleri alâkaları dikkate alarak, lügavî mecâzların alâkaları hakkında sayı, çeşit genel ve temel oluş açılarından bazı hususlar dikkat çeker.

Aynı mecâz muhtelif alâkalara itibarla farklı türden mecâz oluşumuna etki edebilir. Kısaca tek bir mecâzın birden çok alâkası bulunabilir. Mesela insanın du-dağı için kullanılan مَشْفَرٌ sözcüğünde takyîd ve müşâbehet alâkalarına itibar etmek mümkündür. Ancak burada takyîd alâkasına itibar edilirse mecâz, mecâz-ı mürsel olur. Öte yandan müşâbehet alâkasına itibar edilirse mecâz istiâre olur.¹⁰⁷

Alâkaların sayısı semâîdir.¹⁰⁸ Bu bağlamda farklı sayılar zikredilmiştir. Teftâzânî *Telvîh* adlı eserinde, alâkaların belirlenmesi konusundaki temel dayanağın tümevarım [istikrâ] olduğunu vurgular. Ayrıca âlimlerinin [el-kavm] zikrettikleri alâkaların yirmi beşe ulaştığını belirtir. Ancak hepsini açıkça sıralamaz.¹⁰⁹ Yine

¹⁰¹ Antâkî, *el-'Alâka*, 7.

¹⁰² Antâkî, *el-'Alâka*, 8 (birinci hâşiye).

¹⁰³ Antâkî, *el-'Alâka*, 8.

¹⁰⁴ Antâkî, *el-'Alâka*, 8 (ikinci hâşiye).

¹⁰⁵ Antâkî, *el-'Alâka*, 8.

¹⁰⁶ Antâkî, *el-'Alâka*, 8 (hâşiye).

¹⁰⁷ Antâkî, *el-'Alâka*, 8.

¹⁰⁸ Bk. Seyyid Hâfiz, *Şerhu'l-'Alâka*, 52-53.

¹⁰⁹ Teftâzânî, *Telvîh*, 1: 140.

bu konuda yapılan taksimlerin akli ve örfi olduğunu, sınırlama ifade etmediğini vurgular.¹¹⁰

Sekkâkî (ö. 626/1229), lügavî mecazlardan bahsederken taalluk ve alâka sözcüklerini kullanır. Ancak alâkaları irdelerken meseleyi sonradan sistematik hale gelmiş terimleri kullanarak ele almaz. Meseleyi örnekler üzerinden giderek açıklar. Ayrıca Sekkâkî'nin mecâz-ı mürsel ifadesini kullanmadığı dikkat çeker.¹¹¹ Sekkâkî'nin ifadelerinden ve zikrettiği örneklerden hareketle onun, 1-kuvvet, 2-mahalliyet, 3-külliyet, 4-sebebiyet, 5-müsebbebiyet, 6-mücâveret, 7-lâzimiyet, 8-melzûmiyet ve 9-bedeliyet alâkalarından bahsettiği anlaşılır.¹¹² Bununla beraber onun zikrettiği diğer bazı örneklerden hareketle başka alâkalar çıkarsamak da mümkün görünmektedir.

Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) aktardığına göre İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249) mecâz hakkında beş alâka zikreder: 1-şekil, 2-vasıf, 3-kevn, 4-evvel ve 5-mücâveret.¹¹³

Hatib el-Kazvîni (ö. 739/1338) on alâka zikreder: 1-müşâbehet, 2-cüziyyet, 3-külliyet, 4-sebebiyyet, 5-müsebbebiyet, 6-i'tibaru mâ kân [kevn-i evvel], 7-i'tibaru mâ seyekûn [kevn-i lâhık], 8-mahalliyet, 9-hâlliyet, 10-âliyet.¹¹⁴

Sadruşşerîa (ö. 747/1346) *Tenkîhu'l-usûl* adlı eserine yazdığı *et-Tavdîh*'te mecâza dair bazı alâkalar zikreder.¹¹⁵ Teftâzânî *et-Tavdîh*'teki alâkaların toplamını dokuza indirger: 1-kevn, 2-evvel, 3-isti'dâd, 4-mukâbele, 5-cüziyyet, 6-hulûl, 7-sebebiyet, 8-şartiyet, 9-vasfiyyet [müşâbehet].¹¹⁶

Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *el-Telvîh*'te başkalarından aktardığı veya bazı çıkarsamalarla işaret ettiği alâkaların şunlar olduğu ifade edilebilir: 1-müşâbehet (istiârenin alâkası), 2-şekil [mazhariyyet], 3-mücâveret, 4-cüziyyet, 5-külliyet, 6-sebebiyyet, 7-müsebbebiyyet, 8-kevn [kevn-i sâbık] 9-evvel [kevn-i lâhık], 10-mukabele, 11-hulûl (hâlliyet), 12-mahalliyet, 13-isti'dâd/kuvvet, 14-şartiyet, 15-lâzimiyet, 16-melzûmiyet.

Mestcizâde Abdullah Efendi (ö. 1150/1737) *Risâle fi 'alâkati'l-mecâz* adlı eserinde lügavî mecazlarla ilgili olarak otuz tane alâkadan bahseder:¹¹⁷

1-şekil [müşâkele], 2-müşâbehet, 3-tezâd /zıddiyet, 4-melzûmiyet, 5-lâzimiyet, 6-olana itibâr [i'tibâru mâkân /kevn-i sâbık], 7-olacak olana itibâr [i'tibâru mâ seyekûn /kevn-i lâhık /üvvel-evvel], 8-isti'dâd, 9-ıtlâk, 10-takyîd, 11-husûs, 12-umûm, 13-sebebiyyet, 14-müsebbebiyyet, 15-âliyyet, 16-külliyet, 17-cüziyyet, 18-mahalliyet, 19-hâlliyet, 20-mücâveret, 21-bedeliyyet, 22-şartiyet, 23-meşrûtiyyet, 24-Belirsiz anlam kast etmek için belirli sözcük kullanma [marife olmak /marifenin nekirada kullanımı],

¹¹⁰ Teftâzânî, *Telvîh*, 1: 141.

¹¹¹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 365-366.

¹¹² Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 365-366.

¹¹³ Teftâzânî, *Telvîh*, 1: 140-141.

¹¹⁴ Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*, 295-296; Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Me'ânî*, 492-495.

¹¹⁵ 'Ubeydullâh b. Mahmûd b. Tâcişşerîa -Sadruşşerîa es-Sânî, *et-Tavdîh 'ale't-Tekîh*, nşr. İbn Kâdir Adirrahîm el-Buhârî (Kazan: el-Matbaatu'l-İmperâtöriyye, 1301/1883), 111-117.

¹¹⁶ Teftâzânî, *Telvîh*, 1: 141.

¹¹⁷ Bk. Mestcizâde Abdullah Efendi, *Risâle fi 'alâkati'l-mecâz*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3579, vr. 105a-120b.

25- Belirli anlam kast etmek için belirsiz /nekira sözcük kullanma [nekira olmak /nekiranın marifede kullanımı], 26-olumlu cümlede umumi anlam kast etmek için nekira sözcük kullanımı, 27-muzâfın hazfî, 28-muzâfun ileyhin hazfî, 29-muzâf veya muzâfun ileyten başka bir şeyin hazfî, 30-kelime ekleme.

Mestçizâde yukarıda zikredilenlerden son dördünün ekleme ve alışılmadık alâkalar olduğunu vurgular.¹¹⁸

Yukarıda açıklandığı üzere Antakî'nin beyanına göre lügavî mecâzları oluşturan alâkalar yirmi sekiz tanedir¹¹⁹:

1-Müşâbehet (istiârenin alâkası), 2-masdariyet, 3-mazhariyet, 4-mücâveret, 5-cüziyet, 6-külliyet, 7-sebebiyet, 8-müsebbebiyet, 9-kevn-i sâbık /kevn-i evvel, 10-kevn-i lâhık, 11-mahalliyet, 12-hâlliyet, 13-âliyet, 14-ıtlâk, 15-takyîd, 16-umûm, 17-husûs, 18-kuvvet, 19-lâzimiyyet, 20-melzûmiyyet, 21-illiyet, 22-ma'lûliyyet, 23-müteallikiyyet, 24-müteallakiyyet, 25-şartiyet, 26-meşrutiyet, 27-dâlliyet, 28-medlûliyyet.¹²⁰

Antakî'nin zikrettiği şu alâkaların Teftâzânî'nin zikrettikleri arasında açıkça bulunmadığı dikkat çeker: 1-müteallikiyyet, 2-müteallakiyyet, 3-meşrutiyet, 4-dâlliyet, 5-medlûliyyet, 6-âliyet, 7-ıtlâk, 8-takyîd, 9-umûm, 10-husûs, 11-illiyet, 12-ma'lûliyyet.

Antakî'nin zikrettiği şu alâkaların Mestçizâde'nin zikrettikleri arasında açıkça ve çeşit olarak yer almadığı ifade edilebilir: 1-müteallikiyyet, 2-müteallakiyyet, 3-dâl-liyet, 4-medlûliyyet, 5-illiyet, 6-ma'lûliyyet.

Antakî'nin mecâzın alâkalarının genel olarak yirmi sekiz tane oluşuna dair hükmü Kalbasânî (ö. 1184/1771 tarihidен sora) gibi bazı şârihler tarafından tekit edilir.¹²¹

Ahmed b. Abdülmunim ed-Demenhûrî (ö. 1192/1778) mecâz-ı mürsel hakkında yirmi beş alâka zikreder.¹²²

Temel/üst alâkalara bakış hususunda ise şunları ifade edebiliriz:

El-Mirât'ın yazarı -Molla Hüsrev (ö. 885/1480)- alâkaları sekize indirger. Külliyyet alâkasını cüziyet alakasına dâhil eder: 1-müşâbehet, 2-kevn, 3-evvel, 4-isti'dâd [kuvvet], 5-hulûl, 6-cüziyyet, 7-sebebiyyet, 8-şartiyet.¹²³

Mestçizâde, kim olduklarını açıklamaksızın usul âlimlerinden bazılarının alâkaları 'suret bakımından bağlantı olmak' ve 'anlam bakımından bağlantılı olmak' şeklinde ikiye indirgediğinden bahseder. Yine bazı usulcüler [İbnu'l-Hâcib] alâkaların bir kısmını birbirine dâhil ederek onları beş, bazıları [Sadruşşeria] ise dokuz¹²⁴ temel/üst alâkaya indirger: 1-kevn, 2-evvel, 3-isti'dâd, 4-mukâbele, 5-cüziyet, 6-hulûl, 7-sebebiyet, 8-şartiyet, 9-vasfiyet [müşâbehet].¹²⁵

¹¹⁸ Bk. Mestçizâde, *Risâle fi 'alâkati'l-mecâz*, 120b.

¹¹⁹ Antakî, *el-'Alâka*, 8; Seyyid Hâfız, *Şerhu'l-'Alâka*, 54.

¹²⁰ Antakî, *el-'Alâka*, 8.

¹²¹ Kalbasânî, *Şerhu Risâleti'l-'Alâka*, 17a.

¹²² Ahmed b. Abdülmunim ed-Demenhûrî, "el-Hazâka bi envâi'l-'alâka", *el-Arab*, Dâru'l-Yemâme li'l-bahsi ve'n-neşr ve't-tevzi', thk. Yûsuf es-Senâvî 55/5-6 (Ağustos - 2019): 459-463.

¹²³ Hüseyin Efendi Zeynizâde, *Şerhu'l-'Alâka*, 35b.

¹²⁴ Bk. Mestçizâde, *Risâle fi 'alâkati'l-mecâz*, 121a.

¹²⁵ Teftâzânî, *Telvîh*, 1: 141.

Antâkî zikrettiği alâkaların, usul âlimlerinin yaptığı gibi dokuz üst alâka çatısı altında birleştirilebileceğine işaret eder: 1-müşâbeheth, 2-kevn, 3evvel, 4-isti'dâd [kuvvet], 5-hulûl, 6-cüziyyet, 7-külliyet, 8-sebebiyyet, 9-şartiyet.¹²⁶

Âlimlerin zikrettikleri üst alâkalar arası farkı şu şekilde göstermek mümkündür:

Tablo-1: Üst Alâklar

	İbnu'l-Hâcib	Sadrüşşeria	Molla Hüsrev	Mestçizâde	Antâkî	Bazıları
1	vasıf	vasıf	müşâbeheth	vasfiyyet	müşâbeheth	surî ittisâl
2	şekil	isti'dâd	isti'dâd	isti'dâd	İsti'dâd	manevî ittisâl
3	kevn	kevn	kevn	kevn	kevn	
4	evvel	evvel	evvel	evvel	evvel	
5	mücâveret	mukâbele		mukâbel	külliyet	
6		cüziyyet	cüziyyet	cüziyyet	cüziyyet	
7		hulûl	hulûl	hulûl	hulûl	
8		sebebiyyet	sebebiyyet	sebebiyyet	sebebiyyet	
9		şartiyet	şartiyet	şartiyet	şartiyet	
T	5	9	8	9	9	2

Alâkaları iki, beş ve dokuz gibi sayılara indirgeyenlerin amacının meseleyi kavramayı kolaylaştırmak olduğuna işaret edilir.¹²⁷

Belâgat ve usûl âlimlerinin alâkaya bakışları benzerlik arz eder. Her iki grupta da alâkaları kategorize ederken farklı yaklaşımlar görülür. Kategorize faaliyetleri neticesinde farklı sayılar zikredilmiş olsa da genel olarak iki yaklaşım ortaya çıkar. Bunlar "tümleyici yaklaşım" ve "tafsil edici yaklaşım" şeklinde nitelenebilir. Her iki yaklaşımın sahipleri, lügavi mecâzların müşâbeheth dışındaki tüm alâkalarında bazı girişkenlik ve geçişkenlikler [tedâhül] bulunabileceğini kabul eder. Tümleyici yaklaşımın belirlediği kategoriler temel/üst alâkaları oluşturur. Tafsil edici yaklaşım ise temel/üst alâkalar ile alt alâkaları karışık ele aldıktan sonra alâkalar arası kapsam ve geçişkenliğe işaret eder.

Antâkî'nin zikrettiği temel/üst alâkaların kapsamına giren diğer alâkaların sayısının on dokuz olduğu ifade edilebilir.¹²⁸ Söz konusu alâkaları, kapsamına girdikleri üst alâkalarla birlikte şu şekilde göstermek mümkündür¹²⁹:

Tablo-2: Alâkalar arası kapsam ilişkisi

	Temel alâka	Alt alâkalar
1	Müşâbeheth	Tedâhül kabul etmez. ¹³⁰
2	Kuvvet /isti'dâd	
3	Kevn	
4	Evvel	
5	Hulûl /hâliyyet	masdariyyet, mazhariyyet, mücâveret, mahalliyyet
6	Cüziyyet	ıtlak, takyîd, umûm, husûs
7	Külliyet	

¹²⁶ Bk. Antâkî, 'Alâka, 8-9; Seyyid Hâfız, Şerhu'l-'Alâka, 52-53.

¹²⁷ Bk. Mestçizâde, Risâle fi 'alâkati'l-mecâz, 121a.

¹²⁸ Bk. Antâkî, 'Alâka, 8; Seyyid Hâfız, Şerhu'l-'Alâka, 53.

¹²⁹ Bk. Antâkî, 'Alâka, 8; Seyyid Hâfız, Şerhu'l-'Alâka, 53.

¹³⁰ Bk. Hüseyin Efendi Zeynizâde, Şerhu'l-'Alâka, 34a.

Temel alâka	Alt alâkalar
8 Sebebiyet	müsebbebiyet, illiyet, ma'lûliyet, lâzimiyyet, melzûmiyyet
9 Şartiyet	meşrûtiyyet, mûtaallakiyyet, mûtaallikiyyet, âliyyet, dâliyyet, medlûliyyet

Tabloda zikredilen temel alâkalardan müşâbehet, tedâhül kabul etmez. Tedâhül mecâz-ı mürselin alâkaları için geçerlidir.¹³¹ Buna göre tedâhül dokuz alâkadan üçü etrafında yoğunlaşmaktadır. En kapsayıcı olanlar hulûl, cüziyyet, sebebiyet ve şartiyet alâkalarıdır. En kapsayıcı alâka şartiyet alâkasıdır. Ancak dâliyyet ve medlûliyyet alâkalarının sebebiyet alâkası kapsamında değerlendirilmesi de caizdir.¹³² Söz konusu alâkalar sebebiyet alâkası kapsamında değerlendirildiğinde en kapsayıcı alâka sebebiyet [toplam sekiz] olur. Sonra sırasıyla şartiyet [toplam beş], hulûl [toplam beş] ve cüziyyet [toplam beş] alâkası gelir.

Sonuç

Belâgat ilmi anlam, yorum ve gösterge meseleleri etrafında gerçekleşen tartışmalarından birçoğuna ev sahipliği eder. Bu tartışmalardan bazıları alâka meselesi üzerinde gerçekleşir. Mecâz konusundaki alâka problemi üzerine en sistematik çalışmalar 18-19 ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı döneminde yapılır.

Lügavî mecâzların alâkaları konusunda sistematik ve müstakil telifler arasında Mahmud el-Antâkî'nin eserleri öne çıkar. Söz konusu eserlerden en çok şerh edileni Antâkî'nin *el-'Alâka* adlı eseridir.

Mahmud el-Antâkî'nin *el-'Alâka* adlı eseri temsilcisi olduğu geleneğin anlaşılmasına ve yenilenip gelişmesine katkı sağlar. Bu eserin eklemlendiği geleneğin temel meselesi Arap belâgatinde ve Arapça iletişimde kullanılan ifade biçimleridir. Antâkî'ye göre ifade yolları hakikat, mecâz ve kinâye olmak üzere üçtür. Eser odaklandığı meseleyi hakikat, mecâz, lügavî mecâzlar, alâka problemi, istiâre ve kinâye konuları üzerinde durarak irdeler. Eserde alâka probleminin irdelendiği zemin lügavî mecâzlardır.

Belâgat ve usûl âlimlerinin alâkaya bakışları benzerlik arz eder. Lügavî mecâzin alâkaları semâidir. Mecâzların alâkaları belli bir sayı ile sınırlandırılmaz.

Bütünleyici yaklaşıma göre mecâzların alâkaları genel olarak şunlardır: 1-Müşâbehet, 2-kevn, 3-evvel, 4-isti'dâd [kuvvet], 5-hulûl, 6-cüziyyet, 7-külliyet, 8-sebebiyyet, 9-şartiyet.

Tafsil edici yaklaşıma göre ise mecâzların alâkaları genel olarak şunlardır: 1-Müşâbehet [benzerlik, istiârenin alâkası], 2-masdariyyet [bir şeyin kayağı ve çıkış yeri olmak], 3-mazhariyyet [bir şeyin ortaya çıkma ve görünme yeri olmak], 4-mücâveret [yakınlık ve komşuluk], 5-cüziyyet [parça olma], 6-külliyet [bir şeyin bütünü veya tamamı olmak], 7-sebebiyyet [bir şeyin sebebi olmak], 8-müsebbebiyyet [bir sebebin sonucu olmak], 9-kevn-i sâbık [önce oluş], 10-kevn-i lâhık [sonradan oluş, sonradan bir şeye dönüşmek], 11-mahalliyet [bir şeye mahal olmak /yerleşmek], 12-hâlliyet [bir yerde bulunmak /var olmak], 13-âliyyet [bir şeyin aleti oluş],

¹³¹ Bk. Hüseyin Efendi Zeynizâde, *Şerhu'l-'Alâka*, 34a.

¹³² Seyyid Hâfiz, *Şerhu'l-'Alâka*, 54.

14-ıtlâk [her hangi bir sınırı ve kaydı bulunmamak], 15-takyîd [kayıtlı ve sınırlı kullanılmış olmak], 16-umûm [genel olmak], 17-husûs [özel anlamı olmak], 18-kuvvet [bir şeyin yerine geçecek güçte olmak], 19-lâzîmiyet [varlığına ihtiyaç duyulur olmak, ayrılmaz olmak], 20-melzûmiyet [ayrılmazlık, bir şeyden ayrılmaz olmak], 21-illiyet [etki sahibi oluş /asıl sebeple ilgili olmak], 22-ma'lûliyet [bir sebepten dolayı meydana gelmiş olmak], 23-müteallikiyet [ilişkili olmak], 24-müteallakiyet [bağlanılan yer olmak], 25-şartiyet [bir şeyin şartı olmak], 26-meşrutiyet [şarta bağlı olmak, kendisine şart koşulmak], 27-dâliyet [gösteren olmak], 28-medlûliyet [gösterilen olmak], 29-tezâd/zıddiyet [zıt olmak], 30-Belirsiz anlam kast etmek için belirli sözcük kullanmak [marifenin nekirada kullanımı], 31- Belirli anlam kast etmek için belirsiz/nekira sözcük kullanma [nekira olmak /nekiranın marifede kullanımı], 32-olumlu cümlede umumi anlam kast etmek için nekira sözcük kullanımı, 33-muzâfın hazfi [isim tamlamasında tamlanan ögeyi düşürmek], 34-muzâfun ileyhin hazfi [isim tamlamasında tamlayan ögeyi cümleden düşürmek], 35-muzâf veya muzâfun ileyhten başka bir şeyin hazfi [tamlanan veya tamlayandan başka bir ögeyi cümleden düşürmek], 36-kelime eklemek.

Kaynakça

- Antâkî, Mahmûd. *el-'Alâka*. İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1322/1905.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. *Hediyetü'l-'ârîfin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1951-55.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-'arabî, t.y.
- Bursalı Mehmed Tâhir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1333.
- Cârullâh, Velîyyüddîn. *Mecme'u'l-fevâid 'alâ's-şerh ve'l-havâşi'l-müte'allıka bi'l-Ferâid: hâşye'alâ hâşiyeti 'Isâmeddîn 'alâ'r-Risâleti's-semerkândiyye fi'l-isti'âra*. Carullah, 1854: 1b-40b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Cürcânî, Abdulkâhir b. Abdîrrahmân b. Muhammed. *Esrâru'l-belâga*. Nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir. Cidde: Dâru'l-medenî, t.y.
- Cürcânî, Abdulkâhir b. Abdîrrahmân b. Muhammed. *Delâilu'l-i'câz*. Nşr. Ebû Fihri Mahmûd Muhammed Şâkir. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1984.
- Demîrî, Kemâluddîn Muhammed b. Mûsâ. *el-Maksadu'l-etem şerhi Lâmiyyeti'l-acem*. Nşr. Abbâs Fahrî Mîrân – Abbâs Hânî Cîrah. Ammân: Dâru'r-rıdvân li'n-neşr ve't-tevzî', 2012.
- Demenhûrî, Ahmed b. Abdülmunim. "el-Hazâka bi envâi'l-'alâka". *el-Arab*. Dâru'l-Yemâme li'l-bahsi ve'n-neşr ve't-tevzî'. Thk. Yûsuf es-Senâvî. 55/5-6 (Ağustos – 2019): 445-466.
- Durmuş, İsmail. "Mecâz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 217-220. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Feyyûd, Besyûnî Abdülfettâh. *'İlmü'l-beyân dirâse tahlîliyye li mesâilî'l-beyân*. Kâhire: Müessesetü'l-muhtâr li'n-neşr ve't-tevzî', 2015.
- Hasen, Mahmûd. *Hâşiyetü Mahmûd Hasen ['alâ Muhtasarı'l-me'ânî] –Teftâzânî'nin Muhtasarı'l-Me'ânî* adlı eserinin hâmişinde basılmıştır. Karachi - Pakistan: el-Büşrâ - Cemiyetü'l-Büşrâ el-Hayriyye li'l-hademâti'l-insâniyye ve'l-hayriyye, 2016.
- Hımsî, Esmâ. *Fehresü mahtûtâti Dâri'l-Kutubi'z-Zâhiriyye: 'Ulûmi'l-lüğati'l-'arabiyye el-lüğa, el-belâğa, el-'arûz, es-sarf*. Dimeşk: Mecma'i'l-lüğati'l-'arabiyye, 1973.
- Huyugüzel, Ö. Faruk. *Eleştiri Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- İnbâbî, eş-Şems. *Takrîrâtü'l-İnbâbî 'alâ Şerhi Sa'diddîn et-Teftâzânî li Telhîsi'l-Miftâh*. Muhafazatu Mısır: Matbaatu's-saâde, 1913.
- Kalbasânî, Muhammed b. Şeyh Mustafa. *Şerhu Risâleti'l-'Alâka*. Esad Efedî, 3022. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Karaağaç, Günay. *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- Karabozânî, Muhammed b. Mahmûd. *Şerhu'l-'Alâka*. Serez, 3851: 23b-65b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Kazvîni, Celâleddîn Muhammed b. Abdîrrahman el-Hatîb. *Telhîsu'l-Miftâh*. Nşr. İlyas Kaplan. İstanbul: Şifa

- Yayınevi, 2017.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-muellifin terâcimî musanifi'l-kutubi'l-'arabiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1993.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*. Hazırlayanlar: Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer. On İkinci Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Menteşevî, Bekir b. Ahmed –Musannifek. *Şerhu'l-'Alâka*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1289/1872.
- Mestçizâde, Abdullah Efendi. *Risâle fî 'alâkati'l-mecâz*. Esad Efedi, nr. 3579: 110b-127a. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Sadruşşerîa es-Sânî, 'Ubeydullâh b. Mahmûd b. Tâcişşerîa. *et-Tavdîh 'ale't-Tekîh*. Nşr. İbn Kâdî Adirrahîm el-Buhârî. Kazan: el-Matbaatu'l-İmperâtöriyye, 1883.
- Sekkâkî, Ebû Yâkub Yûsuf b. Ebîbekr b. Muhammed b. Ali. *Miftâhu'l-'ulûm*. Nşr. Nu'aym Zerzûr. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1987.
- Serezli, Seyyid Hâfız Efendi. *Şerhu'l-'Alâka*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1269/1852.
- Süleyman Sırrı –Ermenekli. *Hulâsatu'l-efkâr 'ala şerhi'l-'Alâka*. İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1305/1887.
- Tâhîr-ül Mevlevî. *Edebiyat Lügati*. Nşr. Kemal Edib Kürkçüoğlu. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. "Alâka". Erişim: 24 Ağustos 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/alaka>.
- Teftâzânî, Sa'düddin Mes'ûd b. 'Umer. *Muhtasaru'l-Me'ânî*. Nşr. İlyas Kaplan. İstanbul: Şifa Yayınevi, 2017.
- Teftâzânî, Sa'düddin Mes'ûd b. 'Umer. *Telvîh*. İstanbul: Mekteb-i Sanâyi Matbaası, 1310.
- Tehânevî, Muhammed Ali. *Keşşâfu iştilâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*. Nşr. Refik el-Acem - Ali Dehrûc v.dğr. Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996.
- Zeynizâde, Hüseyin Efendi. *Şerhu'l-'Alâka*. Kasidecizade, 556: 6b-62a. Süleymaniye Kütüphanesi.